

مقاله پژوهشی

خوانش باغ ایرانی در مینیاتور* با تأکید بر مینیاتورهای شاهنامه بایسنقری

حسین پروین

پژوهشگر دکتری معماری منظر، دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ایران.

حشمت‌الله متدین**

گروه معماری منظر، دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۳۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۱۰ تاریخ قرارگیری روی سایت: ۱۴۰۱/۰۴/۰۱

چکیده | باغسازای ایرانی، می‌تواند به‌مثابه نمود هنری تلقی شود. باغسازای هنری است که در فرهنگ و تاریخ ایران زمین اهمیت فوق‌العاده‌ای داشته است. این هنر پیش از ورود اسلام به ایران شکل گرفته و پس ورود اسلام، نه‌تنها متوقف نشده است بلکه مسیر رشد و تعالی خود را در طول زمان طی کرده و به بلوغ رسیده است. باغسازای ایرانی در سایر هنرهای این سرزمین به گونه‌های مختلفی بروز پیدا کرده است. در این پژوهش تلاش شده است تا با بررسی بروز باغسازای ایرانی در مینیاتور ایرانی، خوانش هنرمند نگارگر از باغ ایرانی به‌دست آید. برای نیل به این مهم، مینیاتورهای شاهنامه بایسنقری به‌عنوان مورد مطالعه، انتخاب شده‌اند. دلیل این انتخاب ارتباط تنگاتنگ این مینیاتورها با شاهنامه فردوسی، تصویرگری آن‌ها در یک بازه زمانی مشخص و محدود، وحدت رویه ترسیم آن‌ها و در دسترس بودن این مجموعه بوده است. پس از مطالعه و بررسی مینیاتورهای این مجموعه نتایج جالب‌توجهی به‌دست آمد که نمایانگر خوانش هنرمند نگارگر ایرانی از باغ ایرانی است. او برداشت خاص خود را از باغ را داشته است. توجه هنرمند نگارگر به جزئیات و اتمسفر کلی باغ از خصوصیات این خوانش است. در واقع می‌توان این‌گونه گفت که باغ ایرانی، گزینش عناصر طبیعت بوده است و مینیاتور، گزینش عناصر باغ است.

واژگان کلیدی | باغ ایرانی، مینیاتور، شاهنامه بایسنقری، طبیعت‌گزیده.

زمین نیز نمود جدی داشته باشند. نگارگری هنری است که از دیرباز در ایران رواج داشته و همواره روایت‌گر فرهنگ و رسوم ایرانیان بوده است. با توجه به جایگاه عناصر طبیعی از جمله گیاهان در فرهنگ ایرانی، نمود آن‌ها در مینیاتور کاملاً طبیعی به نظر می‌رسد. چنان‌که کمتر مینیاتوری وجود دارد که در آن گیاهان وجود نداشته باشند. هرچند در نقش اول نباشند (جوادی، مصاحبه شخصی، ۱۳۹۵). هنر باغسازای نیز از قدیمی‌ترین هنرهای ایران است. این هنر با ساخت باغ پاسارگاد به شکوه دست پیدا می‌کند و در طی قرن‌ها همچنان زنده و رو به پیشرفت است. این دو هنر پیوستگی عمیق و ظریفی در طول تاریخ با هم پیدا کرده‌اند. از آنجا که در طول تاریخ هنرمندان نگارگر

مقدمه | ارتباط هنرهای یک سرزمین در طول تاریخ شکل‌گیری آن، امری طبیعی به نظر می‌رسد. این موضوع از آنجا ناشی می‌شود که هنرها، تابع یک امر بالادستی به نام «فرهنگ» هستند. هنر، نمودی از فرهنگ هر سرزمین و مردمان آن در طول تاریخ است. حضور دین در سرزمین ایران، و آشنایی ایرانیان با آن، باعث شده است نمود آن در فرهنگ و در نتیجه در هنر مردمان این سرزمین تجلی پیدا کند. عناصر طبیعی در ادیان مختلفی که در طول تاریخ در ایران وجود داشته‌اند، از جایگاه ویژه و والایی برخوردار بوده‌اند. این موضوع سبب شده است این عناصر در هنر ایران

** نویسنده مسئول: ۰۰۹۱۲۲۲۷۵۶۳۲ motedayn@ut.ac.ir

باغ را براساس منابع داخلی و ایرانی، بازشناسایی کرد. در این میان، منابعی که باغ را به صورت مستقیم خوانش کرده باشند، کم است. در فرهنگ ایرانی، مفهوم باغ وجود دارد ولی (به عنوان نمونه) کتاب‌هایی که در مورد باغ ایرانی در دوره صفوی، باشند بسیار کم است. از این گونه کتاب‌ها مورد طرح کاشت گیاهان تحریر شده‌اند، ولی این کتاب‌ها عموماً دارای محتوای کشاورزی است و به باغ و هنر باغسازی نپرداخته‌اند (منصوری، مصاحبه شخصی، ۱۴۰۰). پس می‌توان با استفاده از منابعی که باغ را به صورت ضمنی معرفی کرده‌اند، و یا باغ به طور ضمنی در آن‌ها منعکس شده است، استفاده کرد و با ارجاع به آن‌ها اطلاعات بهتر و دقیق‌تری از باغ ایرانی به دست آورد.

سؤال پژوهش

این پژوهش به دنبال پاسخ به این سؤال است که: ارتباط فلسفه باغ ایرانی و ادراک هنرمند نگارگر از آن، در مینیاتورهای شاهنامه بایسنقری چگونه خوانش می‌شود؟

فرضیه

همان‌طور که در مینیاتور ایرانی هنرمند برداشت خود از محیط و اطراف را به تصویر کشیده است، در خصوص باغ نیز خوانش خود را داشته و گزینشی از عناصر طبیعت را جلوه‌گر ساخته است.

روش پژوهش

روش تحقیق در پژوهش حاضر، ترکیبی از روش تحقیق تاریخی و مطالعه‌موردی است که از روش‌های تحقیق کیفی است. در این نوشتار مفاهیم «باغ ایرانی» و «هنر نگارگری» در ایران، چارچوب نظری را تشکیل می‌دهد. جامعه آماری منتخب در این پژوهش، مینیاتورهای شاهنامه بایسنقری است. دلیل این انتخاب، در ادامه آمده است. ارتباط تنگاتنگ این مینیاتورها با شاهنامه فردوسی از مهمترین دلایل انتخاب این مجموعه بوده و شاهنامه نیز از مهمترین منابع تأثیرگذار در فرهنگ و هنر ایران به شمار می‌رود. تأثیرپذیری این مجموعه از مینیاتورهای ایرانی از شاهنامه و تصویرگری آن‌ها در یک بازه زمانی مشخص و محدود، باعث شده است این مینیاتورها دارای یک وحدت رویه در ترسیم باشند و بیانگر تفکری واحد به شمار بروند. همچنین این شاهنامه از معدود شاهنامه‌های مصور ایران است که به صورت کامل وجود دارد و در دسترس است. این مجموعه شامل ۲۲ نگاره است که در بستر تحلیلی برآمده از ادبیات نظری، تفسیر و خوانش می‌شود.

ایرانی برداشت خود از فرهنگ و محیط خود را به تصویر کشیده‌اند، مینیاتورها، اطلاعات زیادی از زمان به تصویر کشیده شدن خود را نشان می‌دهند. بنابراین مینیاتورها حاوی اطلاعات بکر و قابل توجهی از باغ ایرانی هستند. از آنجا که عمده اطلاعات موجود از باغ ایرانی از منابع منصوب به مستشرقین به دست آمده است، لذا بررسی منابع اصیل ایرانی به کشف اطلاعات جدید از باغ ایرانی کمک شایانی می‌نماید. مینیاتورها می‌توانند در فهم بیشتر و بهتر باغ ایرانی کمک‌کننده باشند. در این پژوهش تلاش شده تا با بررسی مینیاتور و بررسی عناصر باغ ایرانی در مینیاتورهای ایرانی، به خوانش هنر مینیاتور از باغ ایرانی پی برد.

بیان مسئله

بنا بر منابع متعدد، باغ ایرانی از اولین انواع باغ در جهان است. در واقع باغ ابداع ایرانیان است. بسیاری از منابع مصری‌ها و یا ایلامی‌ها را مبدع باغ می‌دانند، ولی اثری از باغ‌های آن‌ها موجود نیست. با توجه به اینکه باغ ایرانی با عنوان «پارادی» یا «پارادزو» در اسناد غربی آمده، می‌توان ادعا کرد که باغ ایرانی، اولین مدل از باغ است که به غرب راه پیدا کرده است. مؤید این ادعا این است که این پدیده همراه با نام خود که یک نام ایرانی است، به غرب رفته است (منصوری، مصاحبه شخصی، ۱۴۰۰). ضمن اینکه پاسارگاد به عنوان یک باغ ایرانی، قدیمی‌ترین باغ جهان است که آثار باستان‌شناسی آن موجود است. در فرهنگ و تمدن ایرانی، باغ یکی از محصولات غنی فرهنگی است که (اول) از پیش از اسلام به وجود آمده است، و (دوم) بعد از ورود اسلام به ایران نیز ادامه پیدا کرده و تکمیل شده است. گواه این مسئله نیز ثبت جهانی باغ ایرانی به عنوان میراث تمدنی بشری است (همان). با وجود دو امتیاز فوق، باغ ایرانی، امروزه به عنوان یکی از دستاوردهای بزرگ تمدن ایرانی شناخته می‌شود، اما شناخت کافی از آن وجود ندارد. بیشترین شناخت معاصر از باغ ایرانی، از منابع متعلق به مستشرقین غربی است که آن هم غالباً از حدود دوره صفوی و بعد از آن است. این منابع نیز اتمسفر و فضای خاص خود را دارند. آن‌ها از یک فضای فکری دیگر باغ ایرانی را دیده‌اند. تعبیرهای آن‌ها از باغ ایرانی، متفاوت و در بعضی موارد ناقص و غلط است. از جمله مهمترین نقل‌قول‌های مناقشه‌برانگیز و قدیمی مربوط به مستشرقین، نظریه چهارباغ در خصوص باغ ایرانی است. متدین از طرفداران این نظریه است (متدین، ۱۳۹۹). در حالی که منصوری و حیدرنتاج، با این نظریه موافق نیستند (منصوری و حیدرنتاج، ۱۳۸۸). این مناقشه، نشان می‌دهد می‌بایست

پیشینه پژوهش

میرزایی معتقد است «تمنا و حسرت بهشت» عنصر پیونددهنده هنرهای ایرانی اسلامی است. او بر این عقیده است که این موضوع «ریشه در شرایط اقلیمی گرم و خشک ایران زمین و همچنین اعتقادات دینی و آیات قرآن داشته و همواره تأثیر خود را بر مکتوبات و مصنوعات مردم این سرزمین نهاده است» (میرزایی، ۱۳۹۱). منصوری و حیدرنتاج نیز در مقاله خود ذکر کرده‌اند که «تلاش برای بازسازی زندگی پس از مرگ در بهشت بر روی زمین در باور بسیاری فرهنگ‌ها از جمله ایران یکی از دلایل ایجاد فضاهایی مانند باغ شده است» (منصوری و حیدرنتاج، ۱۳۸۸).

انصاری و همکارانش معتقدند «تمام خصیصه‌ها و کیفیت‌های منتج از عناصر باغ ایرانی، در هندسه باغ ایرانی نهفته است. هندسه‌ای که منشأ عقلانی و قدسی داشته و به سبب نظم و قرینگی، با تعیین بخشیدن به فضای باغ ایرانی و تداوم در تاریخ، باغ ایرانی را حامل روح مکان ساخته است». همچنین اعتقاد دارند که «باغ ایرانی دارای ارزش‌های قابل توجهی است که با به‌کارگیری قابلیت‌های عناصر طبیعی همچون درخت و آب و ساختاری همچون هندسه، به روح مکانی دست پیدا کرده است که به‌رغم تکرار، در قرونتمادی رنگ نابخسته و همچنان به‌صورت فضایی با کیفیت که می‌تواند برای نسل‌های متمادی نیز ادامه داشته باشد، حضور یافته است» (انصاری و حبیب‌الله، ۱۳۹۵).

حیدرنتاج و تیموری کرده (۱۳۹۳) در مقاله خود ذکر کرده‌اند «از بین تمامی عناصر اصلی باغ ایرانی نظیر آب، پوشش گیاهی، انسان و ... بنای نظرگاهی همچون کوشک، صفه، ایوان، بالکن و اشکوبه بیشترین حضور را در نگاره‌های مرتبط با نمایش باغ دارد» و معتقد است نظرگاه مهم‌ترین عنصر باغ ایرانی است که در مینیاتورها آمده است. طبق نظر وی «تنظیم صفهبندی‌های روبروی عمارت اصلی باغ، تعیین شکل و جایگاه حوض و استخر آب با آن‌ها سنجیده می‌شده است. در عین حال این عناصر از جمله بارزترین عناصر باغ ایرانی نیز هستند که در نگاره‌های بررسی شده خودنمایی می‌کنند... در نگاره‌های بررسی شده اگرچه بسیاری از ویژگی‌ها از جمله نظم هندسی باغ ایرانی به چشم نمی‌خورد ولی عنصر اصلی باغ یعنی کوشک که ویژگی مشترک همه آن‌ها برخوردار از بهترین دید و منظر در باغ است، می‌تواند دلیل محکمی بر مقصود نگارگر از تصویرکردن باغ ایرانی باشد». جوادی معتقد است مینیاتور، براساس دین و باورهای طبیعت‌گرا و به شیوه‌ای رئالیستی، ترکیبی از واقعیت و خیال را رقم زده است (جوادی، ۱۳۸۳). همچنین معتقد است آنچه فضای مینیاتور ایرانی را

خیال‌انگیز می‌کند، نحوه قرارگرفتن عناصر واقعی و طبیعی در کنار هم است به گونه‌ای که در زمان و مکان واقعی و طبیعی نمی‌گنجد. به‌عنوان نمونه دیدار همای و همایون در باغ و بوستان رؤیایی صورت‌گرفته که منظری زمینی و این جهانی را در نهایت زیبایی با فضایی آسمانی و ماورایی پیوند زده است. در این صحنه روز و شب به هم پیوندخورده، زمان و مکان شکسته‌شده و منظره‌ای ویژه ترسیم شده است. این صحنه همچون دیگر رویدادهای مینیاتور ایران از عناصر منظر و ریشه‌دار در اندیشه و باور طبیعت‌گرای ایرانیان بهره‌گرفته تا در منظرپردازی ویژه خود زمینه پرداختن به معانی رمزی و قدسی را فراهم آورد (جوادی، ۱۳۹۰). از نظر وی مینیاتور، سندی مهم از هنر باغسازی ایرانی اسلامی است (جوادی، ۱۴۰۰).

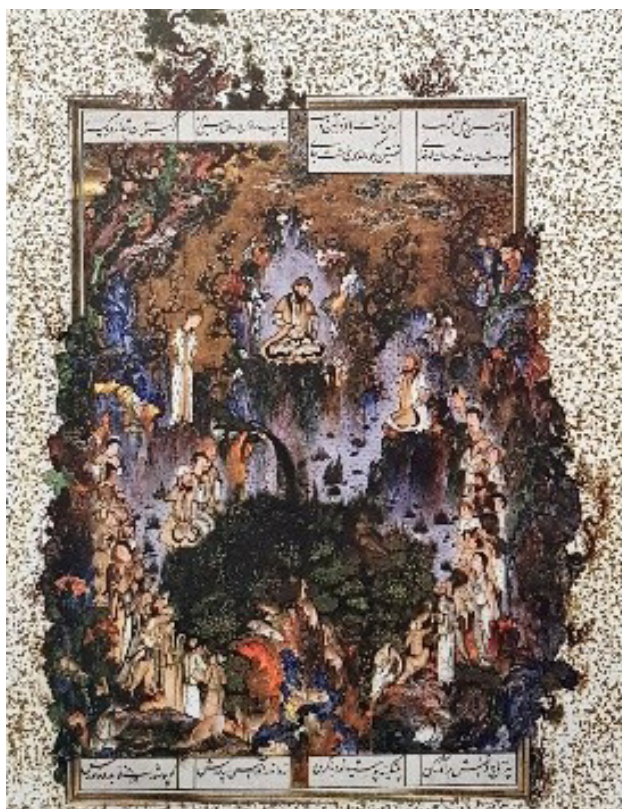
مبانی نظری

فضای مینیاتور ایرانی، ویژگی منحصربه‌فرد آن است و با نقاشی اروپا در دوره رنسانس تفاوت بنیادی دارد. ویژگی دیگر آن، به‌خصوص پس از ورود اسلام، پیوستگی مینیاتور به اجتماع و ادبیات است (زمانی، امیرخانی، اخوت و انصاری، ۱۳۸۸). کفشچیان مقدم و یاحقی، مبانی زیبایی‌شناسی مینیاتور را ناشی از دو گونه تفکر متفاوت «فنی» و «اعتقادی» می‌دانند. او در خصوص مبانی فنی و زیبایی‌شناسانه مینیاتور ایرانی، معتقد است که سنت دوری از واقع‌گرایی و ایجاد اثری بی‌زمان و مکان، اثری دارای یک مرکزیت خاص و دوری از فضای خالی در اثر، از خصوصیات نگارگری ایرانی است. همچنین القای فضا و ژرفای فضا با نشان‌دادن عناصر با ترکیب از روبر، بالا و کناره‌ها در آن واحد، و تفاوت‌گذاری میان جهان نقاشی‌شده با جهان واقعی و ایجاد ارتباط میان این دو جهان توسط نوشتار و یا فراگذاری برخی از عناصر ترکیب از قاب اثر و اشغال فضای مربوط به مخاطب، نیز در نگارگری ایرانی به چشم می‌خورد (آیت‌اللهی، ۱۳۷۹). به نقل از کفشچیان مقدم و یاحقی، (۱۳۹۰). باغ ایرانی در هنر نگارگری، به‌صورت ویژه‌ای به‌کار گرفته شده است. باغ ایرانی در مینیاتور اغلب در قالب پس‌زمینه یک صحنه‌آرایی روایی یا اسطوره‌ای نمود می‌یابد و هنرمند، برای نمایش آن از ترسیم جزئیات باغ بهره می‌گیرد (ویلبر، ۱۳۸۷)، در واقع موضوع اصلی روایتی است در فضای باغ و بنا. نکته مهم در مینیاتورهای بررسی شده، وجود عنصر نظرگاه است. بسیاری از ویژگی‌های باغ ایرانی از جمله نظم هندسی، آب، پوشش گیاهی و ... به وضوح ترسیم نشده‌اند. لیکن قرارگیری عنصری به‌عنوان نظرگاه، شامل کوشک، ایوان، چادر و ... نشان از اهمیت آن در باغ ایرانی دارد (حیدرنتاج

تصویر ۱. جنگ تهمورث با دیوها، برگی از شاهنامه فردوسی. مأخذ: نظری، ۱۳۹۰.

تصویر ۲. مجلس کیومرث شاهنامه شاه طهماسبی، مکتب تبریز. مأخذ: شریف‌زاده، ۱۳۹۳.

و تیموری کرده، ۱۳۹۳). حتی محل قرارگیری نظرگاه هم در این نگاره‌ها واحد نیست و بنا به موضوع، در مکان‌های مختلفی ترسیم شده‌اند. در مجموع باید گفت که صرف تکیه بر مینیاتور، مرجع خوبی برای یافتن ساختار باغ ایرانی نیست.

• نگارگری

به محض آشنایی غربی‌ها با مینیاتور مسلمانان شرق، شیفته آن شدند. بسیاری از آن‌ها متعجب بودند که «استادان قرون وسطی چگونه از عهده رنگ‌آمیزی‌های دشوار و پیچیده برآمده‌اند». برخی از آن‌ها شیوه هنری خود را، تحت تأثیر مینیاتور ایرانی، تغییر دادند. نظری در کتاب خود آورده است: «واسیلی کاندینسکی در مقاله ارسالی از مونیخ، با شور و شعف نوشت: باورم نمی‌شود که این‌ها به‌دست انسان ساخته شده باشد! به نظر می‌آید در برابر چیزی ایستاده‌ای که خودش به‌وجود آمده یا مانند وحی از آسمان نازل شده... سادگی آن تقریباً تا مرز بدویت پیش می‌رود و پیچیدگی‌اش سرگیجه‌آور است... او (نقاش) با چه معجزه‌ای توانسته است بیانی ابتدایی و روشن و ساده را (که کاملاً تسلط دارد و با هیچ چیز ممکن نیست از بین برود و ما اروپایی‌ها، به اشتباه سعی می‌کنیم آن را تزئینی معرفی کنیم) با این همه اجزای جوشنده ترکیب کند» (نظری، ۱۳۹۰، ۹). هنرشناسان غربی در خصوص مینیاتور ایرانی آورده‌اند که «آسمان طلایی و آب نقره‌ای، سروهای سبز تیره در کنار درختانی با شکوفه‌های سفید، برگ‌های پاییزی دشت پهناور، اسب‌های ابلق در بیابان قهوه‌ای-حنایی، مجلسی از انسان‌ها با لباس‌های سرخ، تمشکی، لاجوردی، کاشی‌های نقش‌دار، نقش و نگارهای ظریف، باغ‌های پرگل در پشت حصارهای سنگرف-سرخ نه‌چندان بلند، همه این‌ها با هم مسرت‌بخش‌ترین سمفونی‌های ممکن را می‌سازد» (همان، ۱۰). هنر اسلامی از ژانرهای واقع‌گرایانه صرف نظر کرده است. در نگارگری نیز اشیاء و پرسوناژها به‌گونه‌ای ترسیم شده‌اند که گویی به دنبال زندگی جدیدی هستند و از ظاهر به باطن عبور می‌کند. مینیاتور ایرانی همواره از قواعد خاصی تبعیت کرده است. دوری‌گزینی از سایه، عدم نمایش بعد سوم و قرارگیری طبیعت در پس‌زمینه از جمله این موارد هستند. در نگارگری ایرانی پرسوناژها فدای تزئینات شده‌اند. همچنین توجه هنرمند نگارگر به داستان‌گویی از جمله خصوصیات مینیاتور ایرانی است (ضرغام و دستیاری، ۱۴۰۰). نمونه‌هایی از مینیاتور ایرانی در تصاویر ۱-۴ آمده است.

• شاهنامه بایسنقری

یکی از آثار مهم هنری ایران، شاهنامه‌ها هستند که در دوره‌های مختلف، تهیه شده‌اند و معمولاً به امور مربوط

به شاه آن زمان پرداخته‌اند. شاهنامه بایسنقری، در مورد بایسنقر میرزا از فرزندان شاهرخ، شاه تیموری است. این اثر در زمان او کتابت شده است و در حال حاضر در کاخ موزه گلستان نگهداری می‌شود. این اثر مشتمل بر ۲۲ مینیاتور ارزشمند است (شریف‌زاده، ۱۳۹۳). با توجه به اینکه این کتاب درباره اشخاص مهم دوره خود تهیه شده است، نقش اول و مهم این مینیاتورها، به شخصیت‌ها تعلق دارد و سایر عناصر، در اولویت دوم هستند. صد البته که این اولویت دوم بودن، نشان از کم‌ارزشی نیست. در این کتاب، ۲۲ مینیاتور وجود دارد که در برخی از آن‌ها عناصر باغ به وضوح دیده می‌شوند، ولی بیشتر تصاویر در فضاهایی غیر از باغ به تصویر کشیده شده‌اند. در مجموع در تصاویر ۵-ب، ۸-الف، ۸-ج، ۹-ب، ۹-ج و ۱۰-ب به وضوح عناصر باغ و معماری دیده می‌شوند. همچنین در تصاویر ۴، ۵-ج، ۹-الف و ۱۰-الف نیز عناصری به چشم می‌خورند که امکان وقوع حادثه مذکور در باغ را دارد.

در این مرحله کلیه ۲۲ مینیاتور شاهنامه بایسنقری، براساس نشانه‌های بصری و مکان وقوع روایت هر کدام، دسته‌بندی می‌شوند و سپس عناصر تصویری مشترک مربوط به باغ، استخراج می‌شود. این عناصر معیار تحلیل نهایی مینیاتورها خواهد بود.

عناصر مشترک هر گروه

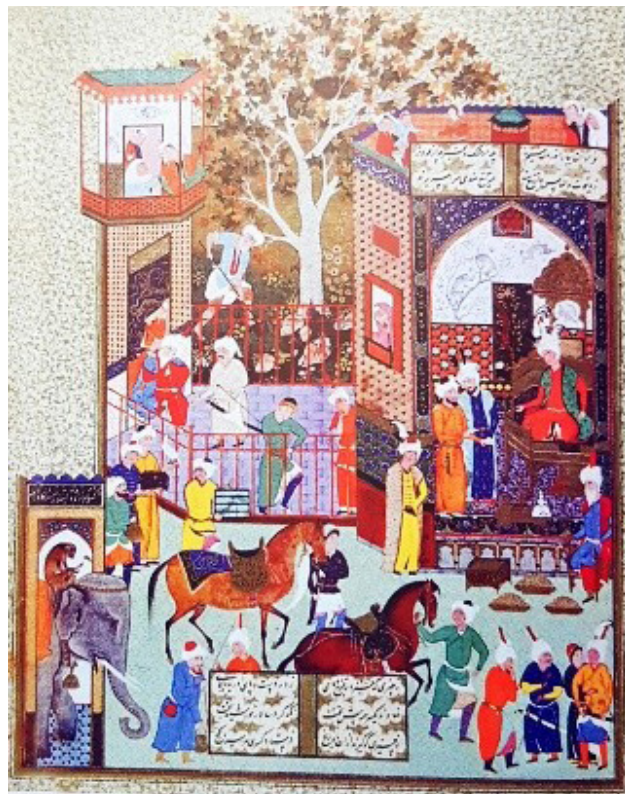
در این مرحله مینیاتورهای شاهنامه بایسنقری بر مبنای تنوع فضایی دسته‌بندی شده و در جدول ۱ آمده است. محتوای کلی مینیاتورها در سه قالب فضایی آمده‌اند. مینیاتورهایی که روایت آن‌ها در یک «فضای داخلی» اتفاق افتاده است و مینیاتورهایی که در «فضای خارجی» روایت شده‌اند. دسته دوم خود به دو دسته تقسیم می‌شود. این دو دسته شامل فضای «باغ» و «طبیعت» است. با نگاهی به دسته‌بندی انجام‌شده، عناصر مشترک در هر دسته از مینیاتورها، در جدول ۲-۴ مشخص شده‌اند. عناصری از این مینیاتورها استخراج شده‌اند که قرابت معنایی بیشتری با موضوع باغ ایرانی داشته‌اند.

• گروه اول: فضای داخلی

در هر دو مینیاتور این دسته، شاهد یک تعادل محوری عمودی هستیم. همچنین در هر دو تصویر یک تخت‌گاه در مرکز تصویر قرار گرفته است. پرسوناژهای اصلی در مرکز تصویر قرار گرفته‌اند و افراد مهم‌تر در مرکز تصویر و بر روی تخت هستند. سایر افراد حاضر در صحنه، پایین‌تر از پرسوناژهای اصلی به تصویر کشیده شده‌اند. گیاهان گل‌دار در پنجره‌های هر دو تصویر دیده می‌شوند. تصویر ۵-ب، یک ایوان را تداعی می‌کند که عنصری نظرگاهی است و دید

تصویر ۳. بزم خسرو و شیرین، صفویه ۹۴۷ ه.ق، مکتب تبریز، خمسه شاه طهماسب. مأخذ: کری ولش، ۱۳۸۴.

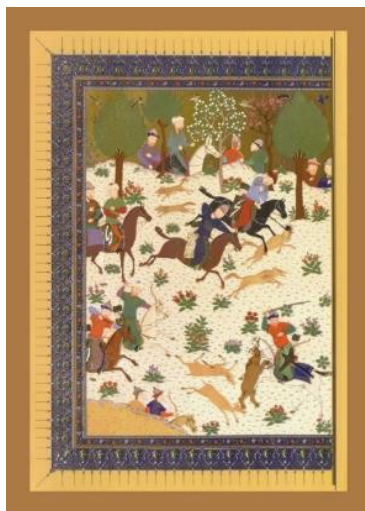

تصویر ۴. پیشکش هدایایی از هند به خسرو، میر سیدعلی، تبریز، ۹۵۱ ه.ق. برگی از نسخه خطی شاهنامه فردوسی، اجرا شده برای شاه طهماسب اول. مأخذ: نظری، ۱۳۹۰.

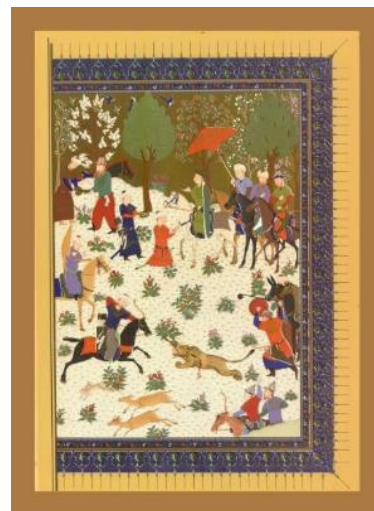

ج

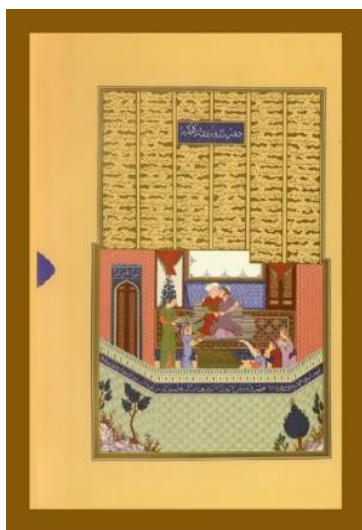

ب

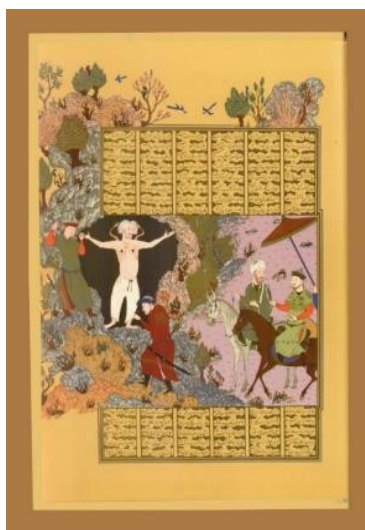

الف

تصویر ۵. الف و ب: شکارگاه، ج: ملاقات فردوسی با شاعران. مأخذ: فردوسی، ۱۳۵۰.

ج

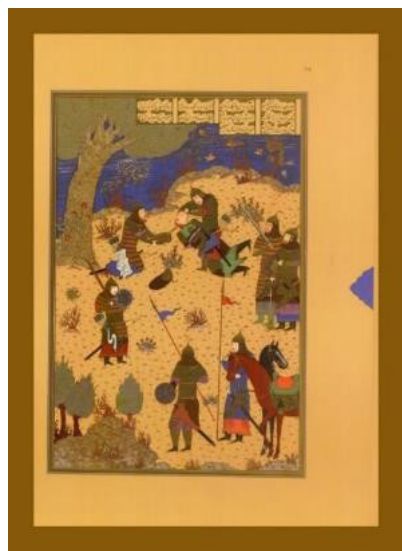

ب

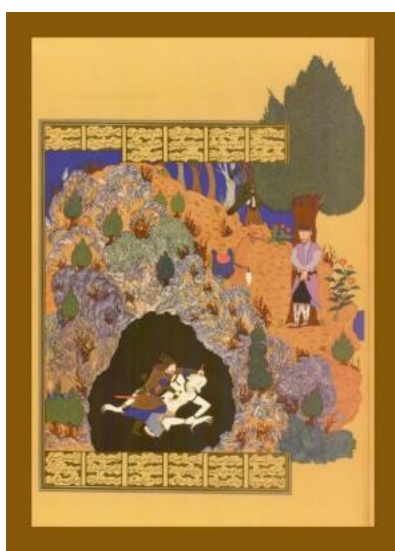

الف

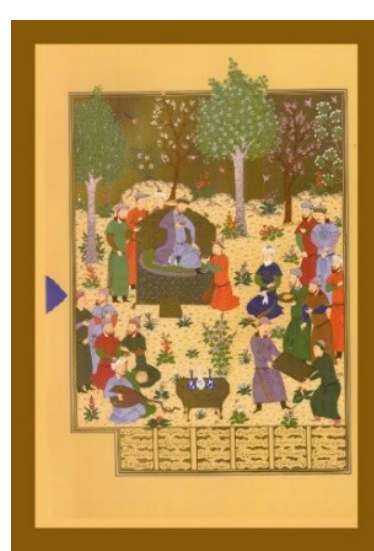
تصویر ۶. الف: پادشاهی جمشید، ب: به بند کشیده شدن ضحاک به دست فریدون، ج: دیدار زال و رودابه. مأخذ: فردوسی، ۱۳۵۰.

ج

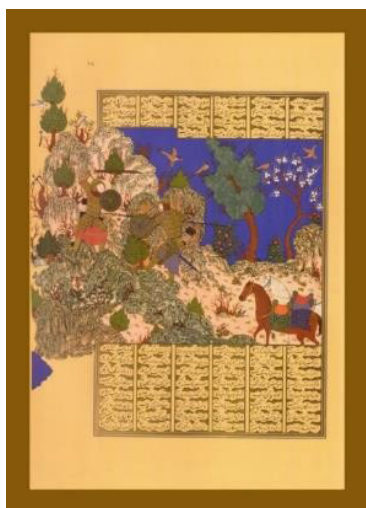

ب

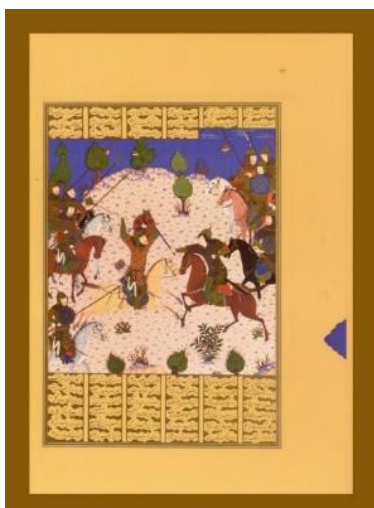

الف

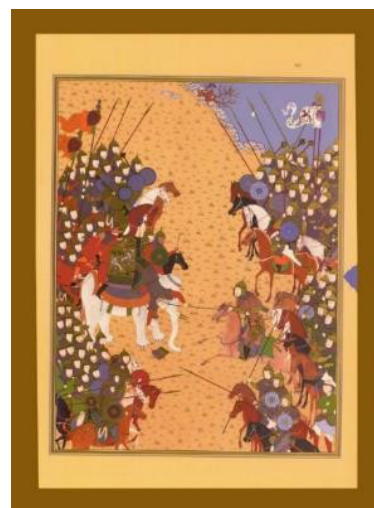
تصویر ۷. الف: مجلس کیکاوس، ب: نبرد رستم و دیو سپید، ج: کشته شدن سیاوش. مأخذ: فردوسی، ۱۳۵۰.

ج

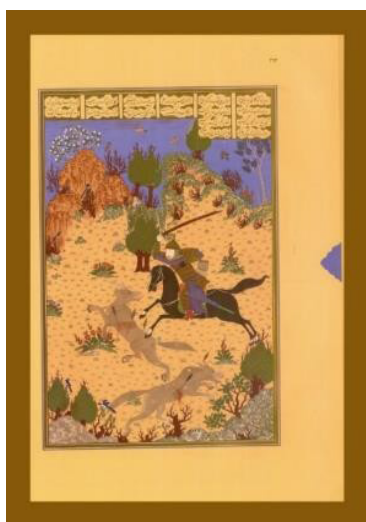

ب

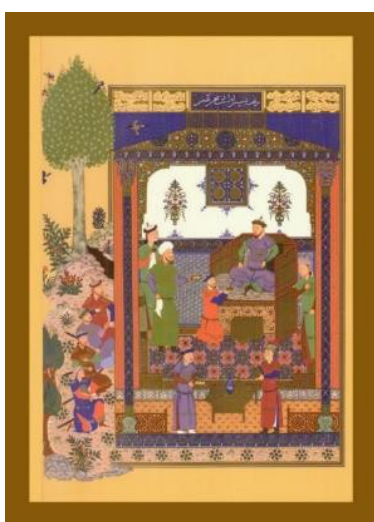

الف

تصویر ۸. الف: نبرد رستم و خاقان چین، ب: نبرد رستم و برزو، ج: نبرد گودرز با پیران. مأخذ: فردوسی، ۱۳۵۰.

ج

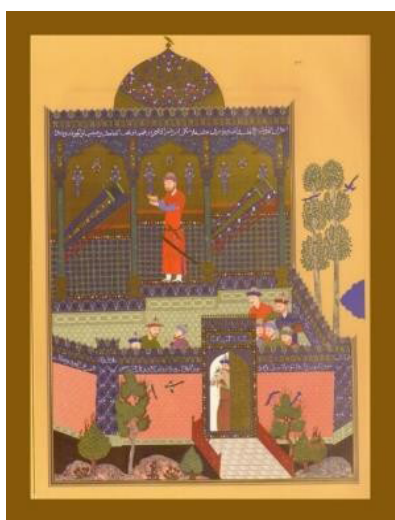

ب

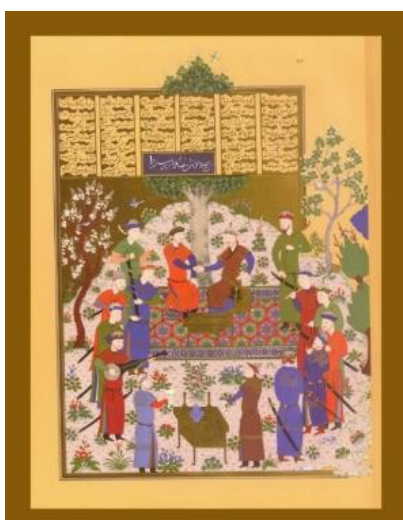

الف

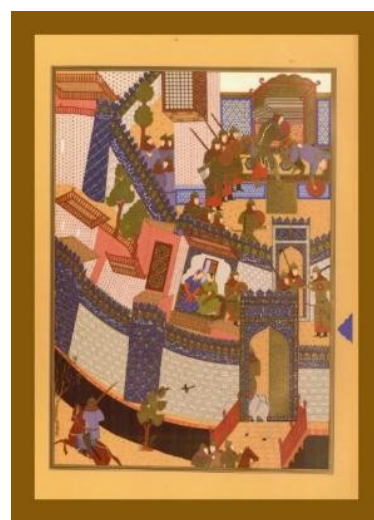
تصویر ۹. الف: نبرد کیخسرو و افراسیاب، ب: به تخت نشستن لهراسب، ج: خوان اول، کشته شدن گرگها به دست اسفندیار. مأخذ: فردوسی، ۱۳۵۰.

ج

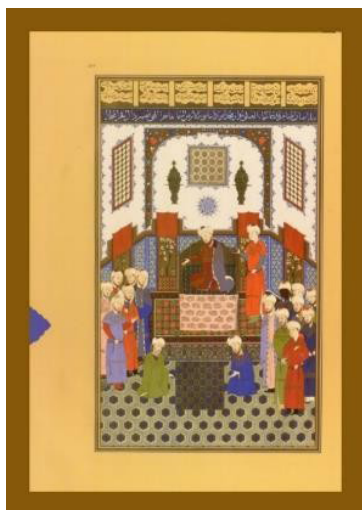
ب

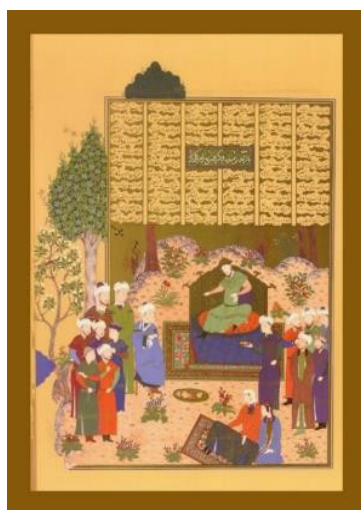
الف

تصویر ۱۰. الف: کشته شدن ارجاسب به دست اسفندیار، ب: ملاقات رستم و اسفندیار، ج: گریستن فرامرز بر تابوت رستم. مأخذ: فردوسی، ۱۳۵۰.

ج

ب

الف

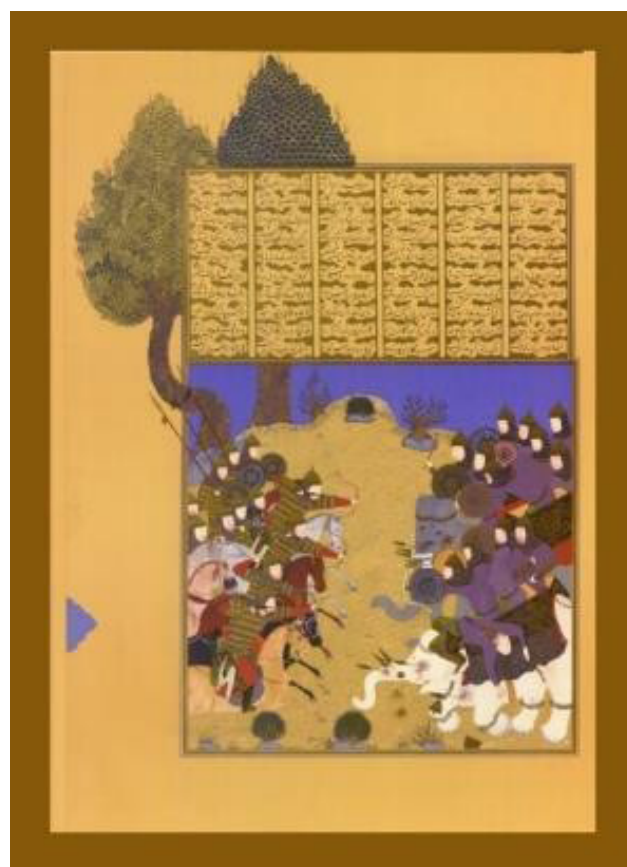
تصویر ۱۱. الف: دیدار اردشیر و گلنار، ب: ملاقات یزدگرد و مندر، ج: شطرنج بوذرجمهر و سفیر هند. مأخذ: فردوسی، ۱۳۵۰.

باغ معنادار بوده و وجود یکی گواه بر حضور دیگری است. همان‌طور که در بسیاری از نگاره‌های مربوط به باغ و فضای بیرونی ارتباط تنگاتنگ کوشک و طبیعت دیده می‌شود. همچنین نظرگاه موقت را وسیله‌ای برای لذت‌جویی افراد حاضر در باغ دانسته‌اند. از آنجا که اساساً باغ ایرانی برای ایجاد فضایی لذت‌بخش برای تفریح ایرانیان ساخته شده است، طبیعی است که می‌بایست درون آن جایگاهی برای احاطه به کل باغ در نظر گرفته شود. همچنین از آنجایی که باغ‌های رسمی ایرانی متعلق به خاندان شاهی و افراد متمول جامعه بوده است، برای ادای احترام به آن‌ها در جایی که به هر دلیل امکان ایجاد بنای کوشک نبوده است، از تخت‌گاه به‌عنوان بنایی برای احاطه به اطراف استفاده شده است که خود ایجاد یک نظرگاه موقت می‌کند. در خصوص وجود گیاهان گل‌دار در باغ ایرانی، منصوروی به نقل از فون روکوئز می‌گوید: «... آبراهه‌ها در آن‌ها به شیوه‌ای تعبیه شده که دور و بر آن را مکان‌هایی پر از درخت و گل گرفته است. در محل تقاطع آبراهه‌ها و نهرها؛ حوض یا خانه‌باغ‌هایی وجود دارد» (منصوروی و حیدرنتاج، ۱۳۸۸).

در این گروه از مینیاتورها با توجه به اینکه داستان مصور در یک فضای داخلی به وقوع پیوسته است، انتظار چندانی برای حضور گل و گیاه نیست. ولی با این حال از پنجره‌هایی که در بناها تعبیه شده است، گل‌هایی به چشم می‌آیند. این نکته می‌تواند مؤید این موضوع باشد که در اطراف کوشک‌ها و ابنیه باغ، گل می‌کاشته‌اند. آن هم به گونه‌ای که به راحتی از پنجره‌ها قابل رؤیت باشد.

• گروه دوم: باغ

عنصر نظرگاهی در این دسته از اهمیت بالایی برخوردار است. در سه مینیاتور نشان داده شده در تصاویر ۶-الف، ۷-الف و

تصویر ۱۲. نبرد بهرام و ساوه. مأخذ: فردوسی، ۱۳۵۰.

کامل رو به بیرون ساختمان دارد. در حالی در تصویر ۱۰-ب، دید رو به بیرون صرفاً از طریق پنجره‌ها صورت گرفته است. خلاصه مطالب ذکر شده در جدول ۲ آمده است. حیدرنتاج و تیموری کرده (۱۳۹۳) معتقدند «... برای ایرانیان کوشک و دیگر عناصر نظرگاهی همواره با حضور طبیعت و

خوانش باغ ایرانی در مینیاتور

جدول ۱. تقسیم‌بندی مینیاتورهای شاهنامه بایسنقری. مأخذ: نگارندگان.

نوع فضا	فضای داخلی	فضای خارجی
شماره تصویر	۶-ج، ۱۱-ج	باغ طبیعت
	۵-الف، ۵-ب، ۶-الف، ۷-الف، ۷-ب، ۹-الف، ۱۰-الف، ۱۰-ب، ۱۱-الف، ۱۱-ب	۵-ج، ۶-ب، ۷-ب، ۷-ج، ۸-الف، ۸-ب، ۸-ج، ۹-الف، ۹-ب، ۱۰-ج، ۱۲-ب

جدول ۲. عناصر باغ در مینیاتورهای فضای داخلی. مأخذ: نگارندگان.

فضای داخلی		
تعداد مینیاتورهای حاضر در گروه	دو	
عناصر مورد نظر	تعداد مینیاتورهای دارای عنصر مورد نظر	درصد از کل گروه
تعداد مورد نظر	۲	۱۰۰
تعداد مورد نظر	۲	۱۰۰
تعداد مورد نظر	۲	۱۰۰
تعداد مورد نظر	۱	۵۰

جدول ۳. عناصر باغ در مینیاتورهای فضای باغ، مأخذ: نگارندگان.

باغ		
تعداد مینیاتورهای حاضر در گروه	هفت	
عناصر مورد نظر	تعداد مینیاتورهای دارای عنصر مورد نظر	درصد از کل گروه
تعداد مورد نظر	۶	۸۵
تعداد مورد نظر	۶	۸۵
تعداد مورد نظر	۴	۵۷
تعداد مورد نظر	۷	۱۰۰
تعداد مورد نظر	۴	۵۷

جدول ۴. عناصر باغ در مینیاتورهای فضای طبیعت. مأخذ: نگارندگان.

طبیعت		
تعداد مینیاتورهای حاضر در گروه	یازده	
عناصر مورد نظر	تعداد مینیاتورهای دارای عنصر مورد نظر	درصد از کل گروه
تعداد مورد نظر	۹	۸۱
تعداد مورد نظر	۸	۷۲

این مجموعه، عنصر نظرگاه حاضر است. درخت سرو نیز از جمله عناصر نمادین و مهمی است که در مینیاتورهای این مجموعه به چشم می‌خورد. در مینیاتورهای نشان داده شده در تصاویر ۵-الف، ۵-ب، ۹-ب، ۱۰-الف، ۱۰-ج و ۱۱-الف

۱۱-ب عنصر نظرگاه به صورت موقت و در قامت تخت‌گاه آمده است. همچنین در مینیاتورهای نشان داده شده در تصاویر ۹-ب، ۱۰-ج و ۱۱-الف، نظرگاه در قالب یک عمارت و ساختمان ظاهر شده است. در مجموع در شش مینیاتور از

نقش سرو در نقوش تخت جمشید و تشبیه معشوق به سرو، از نمونه‌های کاربرد سرو در فرهنگ عامه ایران است (میرزایی، ۱۳۹۱). علی‌رغم اهمیت سرو در فرهنگ ایران و اثبات وجود آن در باغ ایرانی، آن هم با طرح کاشت منظم، در مینیاتورهای این گروه که فضای باغ را به تصویر کشیده‌اند، صرفاً وجود درخت سرو تأکید شده است. نه تنها از آن نظم مثال‌زدنی که در کاشت سرو در باغ وجود دارد، خبری نیست، بلکه بسیار کم‌اهمیت‌تر از سایر درختان نیز به تصویر کشیده شده است. هرچند در بیشتر مینیاتورهای این مجموعه درخت سرو وجود دارد، ولی این نحوه ارائه از درخت سرو، با آنچه در واقعیت وجود دارد در تضاد است. از میان عناصر مهم در باغ ایرانی، شاید آب مهم‌ترین آن‌ها باشد. زیرا هم خاصیت نمادین دارد و هم خاصیت کاربردی. باغ ایرانی بدون آب، غیر قابل تصور است. منصوری در تلاش برای رد نظریه چهارباغ، به باورهای ایرانیان در خصوص آب اشاره کرده است و معتقد است «... آن‌اهیتا الهه آب در اعتقادات ایرانیان همواره حضور داشته است و آب حیاتبخش که در مظهر خود به چهار قسمت تقسیم می‌شود، بهشتی در دل بیابان می‌آفریند» (منصوری و حیدرنتاج، ۱۳۸۸). با این وجود، در مینیاتورهای شاهنامه بایسنقری، عنصر آب کمترین حضور ممکن را دارد. این کمرنگ‌بودن عنصر آب هم در کمیت و هم در کیفیت اتفاق می‌افتد. گویی هنرمند نقاش کمترین تأثیر را از آب گرفته است و در خوانش او از باغ، آب، نقشی ندارد. معنای کلمه پردیس، که بازمانده واژه اوستایی «پائری دئزا» است «محصور با دیوار و حصار» و یا «آنچه که پشت دیوار است» آمده است. در فرهنگ معین هم فردوس به معنای «محوطه محصور و مدور؛ باغ؛ بوستان؛ فرادیس و بهشت آمده است» (میرزایی، ۱۳۹۱). این تعاریف، و انطباق آن با واقعیت‌های موجود، نشان‌دهنده این موضوع است که حصار و دیوار باغ، اهمیت بسیار بالایی برای باغ‌ساز ایرانی داشته است. این درحالی است که در مینیاتورهای این گروه، حصار باغ، به‌عنوان یک عنصر حاشیه‌ای و نه‌چندان دارای اهمیت آمده است. هنرمند نگارگر، دیوار باغ را در مرتبه اهمیت پایین‌تری دیده است و آن را به تصویر درآورده است. از نظر او حصار باغ اهمیت چندانی ندارد و درون، و در برخی موارد بیرون باغ، اهمیت بیشتری پیدا می‌کند.

• گروه سوم: طبیعت

در این گروه از مینیاتورها عناصر مرتبط با باغ ایرانی کمتر به چشم می‌خورد، زیرا داستان این مینیاتورها در محیط‌های طبیعی می‌گذرد. عنصر درخت سرو از جمله عناصری است که در این مینیاتورها هم به چشم می‌خورد. این عنصر در مینیاتورهای نشان داده شده در تصاویر ۶-ب، ۷-ب، ۷-ج،

درخت سرو حضور دارد. آب نیز در چهار مینیاتور به چشم می‌خورد. مینیاتورهای نشان داده شده در تصاویر ۹-ب، ۱۰-الف، ۱۰-ج و ۱۱-الف دارای عنصر آب هستند. هرچند که چندان قوی به چشم نمی‌آیند. گیاهان گل‌دار به چند صورت در تصاویر دیده می‌شوند. درخت، درختچه و گیاهان پوششی از انواع مهم گیاهان گل‌دار تصویر شده در این مینیاتورها هستند. در مینیاتورهای نشان داده شده در تصاویر ۵-الف، ۵-ب، ۶-الف، ۷-الف، ۱۱-الف و ۱۱-ب انواعی از گیاهان گل‌دار به چشم می‌خورد. حصار باغ یکی از عناصری است که بسیار بر آن تأکید شده است. در این گروه از مینیاتورها، که در تصاویر ۹-ب، ۱۰-الف، ۱۰-ج و ۱۱-الف این عنصر به چشم می‌خورد. خلاصه مطالب بیان شده در جدول ۳ آمده است.

در خصوص نظرگاه‌های دائمی در باغ مطالب بسیاری گفته شده است. معمولاً در مینیاتورهایی که شامل کوشک و نظرگاه‌های دائمی هستند، نظرگاه، بخش عمده مینیاتور را اشغال کرده است. همچنین علاوه بر مختصری از باغ، چشم‌اندازهای بیرون باغ نیز به تصویر کشیده شده است. از آنجا که تشریح نظرگاه بودن عمارت باغ مدنظر بوده است، این بنا، کامل‌تر و کشیده‌تر از حالت معمول کشیده شده است (حیدرنتاج و تیموری گرده، ۱۳۹۳).

البته بر خلاف تفکر رایج، در مینیاتورها، نشانی از نظم و نظام هندسی در اطراف کوشک‌ها نیست. ظاهراً هنرمند بر نظرگاه بودن کوشک و ارتفاع آن تأکید بیشتری داشته است. این موضوع در مورد نظرگاه‌های موقت بیشتر به چشم می‌خورد. نظرگاه، چه به صورت دائم، و چه به صورت موقت، برای احاطه به محیط اطراف است و افرادی را در خود جای می‌دهد که از نظر مرتبه اجتماعی، جایگاه بالاتری نسبت به سایر افراد حاضر در صحنه دارند. همان‌طور که درباره گروه قبل، در خصوص گیاهان گل‌دار بیان شد، این گیاهان از اهمیت ویژه‌ای در باغ ایرانی برخوردارند. در این گروه از مینیاتورها، تعدادی درخت گل‌دار به چشم می‌خورد که به نظر می‌رسد از گونه‌های مثمر باشند. در قسمت دیگر از گل‌ها برای پوشش زمین استفاده شده است. این موضوع با قول‌های معروف در خصوص باغ ایرانی ناسازگار است. زیرا همان‌طور که گفته شد، گل‌ها در اطراف جوی‌ها و کوشک کاشته می‌شده‌اند، نه برای پوشش زمین. در واقع در مینیاتور بایسنقری، در این مورد هنرمند نقاش به واقعیت پایبند نبوده و برداشت خود را به تصویر کشیده است. در باب اهمیت درخت سرو در فرهنگ و هنر ایران سخن فراوان بوده است. یک درخت همیشه سبز، با فرمی راست‌قامت و کشیده در بستر یک فرهنگ نمادگرا، به سرعت جایگاه نمادینی برای خود دست‌وپا می‌کند و جاودانه می‌شود.

در عین حال منفردبودن کاشت درختان و نحوه پراکندگی آن در تصویر، به فضای طبیعت نزدیک است.

بحث

• فضای داخلی

همان‌طور که بیان شد مینیاتورهایی که فضای داخلی را تصویر کرده‌اند، دو دسته مشترک از عناصر باغ را دارند. این مینیاتورها دارای عنصرهای نظرگاه و گیاهان گل‌دار از نوع هستند. نظرگاه‌های تصویرشده در این مینیاتورها از نوع نظرگاه موقت هستند. هرچند که در مینیاتور تصویر ۶-ج، داستان در یک ایوان می‌گذرد که خود یک نظرگاه دائم است، ولی کلیت تصویر، تخت‌گاه مشخص‌شده در میانه تصویر را بیشتر به چشم می‌رساند. در این نظرگاه‌های موقت، احاطه به محیط اطراف تأکید بر مکان داستان و از همه مهم‌تر، تأکید بر شخص یا اشخاص نشسته بر تخت‌گاه بیشتر دیده می‌شود. با توجه به اینکه فضاهای ترسیم‌شده در این مینیاتورها، دارای پنجره‌هایی به بیرون هستند، وجود گیاهان گل‌دار در قاب پنجره به این موضوع اشاره می‌کند که این‌گونه گیاهان، در اطراف کوشک‌ها و عمارت‌های باغ کشت می‌شده است و با توجه به ماهیت آن‌ها، جنبه تزئینی داشته‌اند. اهمیت آن‌ها از آنجا مشخص می‌شود که از میان سایر عناصر باغ ایرانی، گل‌ها برای نمایش از پشت پنجره انتخاب شده‌اند. در مجموع، می‌توان عناصر مهم و عملکرد آن‌ها در مینیاتورهای فضاهای داخلی را در جدول ۵ خلاصه کرد.

• باغ

همان‌طور که قبلاً آمده است، چهار عنصر مهم از عناصر باغ ایرانی در مینیاتورهایی که فضای باغ را به تصویر می‌کشند، دیده می‌شود. نظرگاه مهم‌ترین این عناصر است. اما چند نکته در مورد این عنصر و نحوه خوانش هنرمند نقاش از آن وجود دارد. اول اینکه معمولاً در اطراف کوشک‌ها و

۸-ب، ۸-ج، ۹-الف، ۹-ج، ۱۰-ب و ۱۲ به چشم می‌خورد. در مجموع در نه مینیاتور از این گروه، این عنصر دیده می‌شود. گیاهان گل‌دار نیز در مینیاتورهای این گروه هستند. در مینیاتورهای نشان داده شده در تصاویر ۵-ج، ۶-ب، ۷-ب، ۷-ج، ۸-ب، ۸-ج، ۹-ج و ۱۰-ب گیاهان گل‌دار به صورت درخت، درختچه و گیاهان پوششی به چشم می‌خورد. در مجموع در هشت مینیاتور از مینیاتورهای این گروه، گیاهان گل‌دار دیده می‌شوند. خلاصه مطالب بیان شده در جدول ۴ آمده است.

همان‌طور که پیشتر بیان شد گیاهان گل‌دار در باغ ایرانی اهمیت ویژه‌ای دارند. در این گروه از مینیاتورها با توجه به اینکه فضای تصویر در باغ نیست، ولی همچنان شاهد حضور گیاهان گل‌دار هستیم. البته که تعداد درختان گل‌دار و احتمالاً مثمر بیشتر است و گل‌های پوششی به خصوص در میدان‌های رزم، کمتر هستند. در مورد اهمیت درخت سرو در قسمت‌های قبلی توضیحات مختلفی آمده است. درخت سرو از جمله گیاهان مهم در فرهنگ و هنر ایران است. «در ایران پیش از اسلام، و حتی کمی بعد از ورود اسلام ... طبیعت به صورت تقریباً واقعی تصویر می‌شد. به‌عنوان نمونه، نقوشی مثل انار، انگور و سرو به شکل واقعی بازنمایی می‌شد و همین نقوش بودند که بعدها در سیر تطور خود به سمت انتزاع مورد قبول آموزه‌های اسلام به ترتیب به شکل‌های گل شاه‌عباسی، پیچک‌های اسلیمی و نقش بته جقه در بسیاری از هنرهای این سرزمین حاضر شدند» (میرزایی، ۱۳۹۱). نحوه ارائه درختان سرو در مینیاتورهای شاهنامه بایسنقری، با واقعیت طرح کاشت آن در باغ، همخوانی ندارد. لیکن در مینیاتورهای این گروه که فضای طبیعت را به تصویر کشیده‌اند، این نحوه ارائه به واقعیت نزدیک می‌شود. هرچند که همچنان درخت سرو در بیشتر مینیاتورهای این مجموعه حضور دارد، اما همچنان کم‌اهمیت‌تر از سایر درختان به تصویر کشیده شده است.

جدول ۵. خوانش مینیاتور از عناصر باغ در مینیاتورهای فضای داخلی. مأخذ: نگارندگان.

فضای داخلی		
عناصر مهم	خوانش مینیاتور	تطابق با واقعیت
نظرگاه موقت	احاطه به اطراف	دارد
	تأکید بر مکان	دارد
	تأکید بر پرسوناژ	دارد
گیاهان گل‌دار	جهت تزئین باغ	دارد

مینیاتورها به وضوح می‌بینیم که در خوانش هنرمند نگارگر، آب چندان اهمیتی ندارد. در نگاه اول مشخص است که آب حضور کمی بسیار کم‌رنگی دارد. همان حضور کم‌رنگ آب نیز، چندان جنبهٔ نمادین ندارد و صرفاً به‌عنوان یک عنصر عملکردی از آن استفاده شده است. این موضوع در خصوص حصار نیز صادق است. عنصر حصار نیز علی‌رغم اهمیت خود، در این مینیاتورها بسیار حضور کم‌رنگی دارد. خلاصهٔ مطالب فوق در جدول ۶ آمده است.

• طبیعت

در مینیاتورهایی که فضای طبیعت را به تصویر کشیده‌اند، طبیعی است که اشاره‌های چندان به باغ وجود نداشته باشد. همان‌طور که قبلاً گفته شد، دو عنصر از عناصر باغ ایرانی در این دسته از مینیاتورها به چشم می‌خورد. گیاهان گل‌دار همچنان در این دسته نیز حضور دارند. حضور این گیاهان در میدان رزم کمتر است. این‌که این موضوع با واقعیت منطبق است یا نه، چندان مشخص نیست. اما طبیعی است که در خلال یک داستان حماسی و در بحبوحهٔ یک نبرد، گیاهان گل‌دار توجه چندان را به خود جلب نکنند. لیکن حضور آن‌ها در این دسته از مینیاتورها، از دسته‌های قبلی بیشتر است. درخت سرو عنصر نمادین مهمی در فرهنگ ایران است و در جایی که قاعدتاً موضوع باغ در میان نیست نیز حضور دارد. طرح کاشت آن همچنان پراکنده و کوچک است. با توجه به اینکه در اینجا داستان باغ در میان نیست و با یک فضای طبیعی سرو کار داریم، این نحوهٔ ترسیم به واقعیت نزدیک است. این موارد به‌صورت خلاصه در جدول ۷ آمده است.

عمارت‌های مهم باغ ایرانی یک نظم حداقلی وجود دارد، درحالی‌که در مینیاتورهای این مجموعه این موضوع به چشم نمی‌خورد. نکتهٔ بعدی ارتفاع بیش از حد معمول کوشک‌ها در تصاویر است. هنرمند نقاش ارتفاع بیشتری نسبت به واقعیت برای کوشک‌ها قائل بوده است. مثلاً ارتفاع آن‌ها را بیشتر از درختان سرو حاضر در صحنه دیده است. همچنین درحالی‌که این موضوع با واقعیت همخوان نیست. هنرمند مینیاتوریست، افرادی در نظرگاه ترسیم کرده است که از جایگاه اجتماعی خاصی برخوردارند. گیاهان گل‌دار نیز مجدداً در این دسته از مینیاتورها آمده است. درختان گل‌دار که متمرکز به نظر می‌رسند، در این مینیاتورها دیده می‌شوند. تفاوت اصلی نحوهٔ ترسیم آن‌ها با واقعیت در این است که طرح کاشت معمولی که در باغ ایرانی وجود دارد، در این مینیاتورها به چشم نمی‌خورد. ضمناً برخی از انواع گل‌ها به‌عنوان گیاهان پوششی استفاده شده‌اند که با واقعیت همخوان نیست.

در مورد درخت سرو که از اهمیت زیادی در باغ ایرانی برخوردار است نیز، همان‌طور که قبلاً گفته شد، خبری از طرح کاشت معمول نیست. درخت سرو معمولاً به‌صورت منفرد و بزرگ، و یا متعدد و کوچک تصویر شده است. این موضوع با واقعیت باغ ایرانی که در آن درخت سرو با یک طرح کاشت منظم کشت می‌شود در تضاد است. همچنین این درخت کم‌اهمیت‌تر از سایر گیاهان به تصویر در آمده است. درحالی‌که درخت سرو از جمله گیاهان مهم باغ ایرانی است. آب نیز یکی از عناصر مهم باغ ایرانی است که هم اهمیت کاربردی دارد و هم اهمیت نمادین. در این مجموعه

جدول ۶. خوانش مینیاتور از عناصر باغ در مینیاتورهای فضای باغ. مأخذ: نگارندگان.

باغ		
عناصر مهم	خوانش مینیاتور	تطابق با واقعیت
نظرگاه	از نظم اطراف کوشک خبری نیست.	ندارد
	تأکید بر نظرگاه بودن و ارتفاع بیشتر از معمول	ندارد
	قرارگرفتن افراد خاص در نظرگاه (موقت یا دائم)	ندارد
گیاهان گل‌دار	گیاهان گل‌دار متمرکز ولی بدون طرح کاشت معمول	ندارد
	گل‌دار پوششی	ندارد
سرو	خبری از طرح کاشت معمول نیست	ندارد
	کم‌اهمیت‌تر از سایر گیاهان	ندارد
آب	کمترین حضور ممکن را دارد.	ندارد
حصار	فاقد اهمیت معمول	ندارد

نتیجه گیری

این خوانش، باغ به عنوان یک فضای غیر منظم به تصویر درآمده است. همچنین حصار باغ که از عناصر مهم باغ ایرانی به شمار می‌رود، در آن اهمیت چندانی ندارد و در حداقل ممکن حاضر است. خوانش هنرمند نگارگر از باغ ایرانی، یک فضای غیرمحصور و بی‌نهایت را تداعی می‌کند. فرم مرسوم باغ ایرانی برای هنرمند نگارگر، اهمیت چندانی ندارد و به آن توجه چندانی نکرده است و همان‌طور که قبلاً گفته شد، توجه او معطوف حال و هوای باغ است. جزئیات در این خوانش جایگاهی ندارد و کلیات باغ مدنظر نگارگر بوده است. می‌توان گفت باغ ایرانی، گزینش طبیعت است و مینیاتور، گزینش باغ ایرانی است.

خوانش باغ ایرانی در شاهنامه بایسنقری، در حالی که شباهت‌های بسیاری با خوانش مرسوم باغ ایرانی دارد اما دارای تفاوت‌های آشکاری نیز هست. در این خوانش، «حال و هوا»ی باغ اهمیت پیدا می‌کند. حضور گل و ریاحین و همچنین «نظرگاه»، در خوانش شاهنامه بایسنقری از باغ ایرانی، اهمیت بسیاری دارد. درخت «سرو» کماکان از عناصر مهم این خوانش از باغ ایرانی است. موارد ذکرشده در بالا، در راستای خوانش مرسوم از باغ ایرانی است. نکته مهم در خوانش شاهنامه بایسنقری از باغ ایرانی، عدم وجود نظم مرسوم در شکل و فرم باغ و طرح کاشت آن است. در

جدول ۷. خوانش مینیاتور از عناصر باغ در مینیاتورهای فضای طبیعت، ماخذ: نگارنده.

طبیعت		
عناصر مهم	خوانش مینیاتور	تطابق با واقعیت
گیاهان گل‌دار	در میدان رزم کمتر است.	مشخص نیست
	گونه‌های مثر بیشتر از قبل است.	مشخص نیست
سرو	طرح کاشت معمول	دارد

پی‌نوشت

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری «حسین پروین» با عنوان «بازنمایی باغ ایرانی در سایر هنرها و ادبیات ایران» است که به راهنمایی دکتر «حسین‌الله متدین» در دانشکده هنرهای زیبا دانشگاه تهران در حال انجام است.

فهرست منابع

- انصاری، مجتبی و حبیب‌الله، سعید. (۱۳۹۵). *باغ ایرانی*. تهران: جهان گستر.
- آیت‌اللهی، حبیب‌الله. (۱۳۷۹). *سایه طوبی*. تهران: فرهنگستان هنر.
- جوادی، شهره. (۱۳۸۳). منظرپردازی در نگارگری ایران. *باغ نظر*، ۱(۱)، ۲۵-۳۷.
- جوادی، شهره. (۱۳۹۰). منظر طبیعت در مینیاتورایرانی، تحلیل منظرپردازی نگاره‌های و همایون. *منظر*، ۳(۱۵)، ۱۲-۱۵.
- جوادی، شهره. (۱۴۰۰). جلوه‌هایی از باغ ایرانی در مینیاتور. *منظر*، ۱۳(۵۶)، ۱۳-۶.
- حیدرنتاج، وحید. (۱۳۸۹). *هنجار شکل‌یابی باغ ایرانی؛ با تأکید بر نمونه‌های عصر صفوی کرانه جنوبی دریای خزر، نمونه‌های موردی: باغ‌های بهشهر (رساله منتشر نشده دکتری معماری)*. دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ایران.
- حیدرنتاج، وحید و تیموری گرده، سعیده. (۱۳۹۳). «نظرگاه» عنصر اصلی تصویر شده از باغ در نگاره‌های نمایش‌دهنده باغ ایرانی. *باغ نظر*، ۱۱(۳۰)، ۱۵-۲۶.
- زمانی، احسان؛ امیرخانی، آریین؛ اخوت، هانیه و انصاری، مجتبی. (۱۳۸۸). نقش متقابل هنر منظرپردازی و نگارگری ایرانی. *کتاب ماه هنر*، ۱(۳۵)، ۸۰-۹۱.
- شریف‌زاده، عبدالمجید. (۱۳۹۳). *دوگانه: تحلیل دو مجلس نگارگری از شاهنامه‌های خطی کتابخانه و موزه ملی ملک و کاخ موزه گلستان*. تهران: انتشارات پازینه.
- زرغام، ادهم و دستیاری، الناز. (۱۴۰۰). نگاهی به شگردهای آشنایابی در آثار محمد سیاه قلم. *باغ نظر*، ۱۸(۹۵)، ۵۱-۶۰.
- کری ولش، استوارت. (۱۳۸۴). *نقاشی ایرانی (نسخه نگاره‌های عهد صفوی)* (ترجمه احمد رضا تقاء). تهران: انتشارات فرهنگستان هنر.
- کفشچیان مقدم، اصغر و یاحقی، مریم. (۱۳۹۰). بررسی عناصر نمادین در نگارگری ایران. *باغ نظر*، ۸(۱۹)، ۶۵-۷۶.
- متدین، حشمت‌الله. (۱۳۹۹). *کوشک-باغ‌های ایران*. تهران: انتشارات پژوهشکده نظر.
- منصوری، سیدامیر و حیدرنتاج، وحید. (۱۳۸۸). نقدی بر فرضیه الگوی چهارباغ در شکل‌گیری باغ ایرانی. *باغ نظر*، ۶(۱۲)، ۱۷-۳۰.
- میرزایی، داوود. (۱۳۹۱). حسرت باغ تمنای مینو، در هنر انتزاعی ایران؛ باتکیه بر علم‌های عاشورایی. *کیمیای هنر*، ۱(۲)، ۸۷-۱۰۸.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۵۰). *شاهنامه بایسنقری*. تهران: شرکت افست.
- نظری، ماییس. (۱۳۹۰). *جهان دوگانه مینیاتور تفسیر کاربردی نقاشی دوره صفوی (ترجمه عباس علی عزتی)*. تهران: متن.
- ویلبر، دونالد. (۱۳۸۷). *باغ‌های ایران و کوشک‌های آن (ترجمه مهیندخت صبا)*. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Manzar journal. This is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

پروین، حسین و متدین، حشمت‌الله. (۱۴۰۱). خوانش باغ ایرانی در مینیاتور، با تأکید بر مینیاتورهای شاهنامه بایسنقری. *منظر*، ۱۴(۵۹)، ۶-۱۹.

DOI: 10.22034/MANZAR.2022.325455.2179

URL : http://www.manzar-sj.com/article_150687.html